

АЛИШЕР НАВОЙНИНГ МАЪШУҚА ТАСВИРИДА ТАШБИХ ҚЎЛЛАШ МАҲОРАТИ

Нурматов Нодир,

Тошкент давлат шарқшунослик университети магистранти

Аннотация.

Ташбиҳ – ҳар бир халқ бадиий ижодида учровчи бадиий санъат туридир. Навоий ташбиҳлари ўзининг бетакрорлиги билан ажралиб туради. Шу боис шоир лирик меросини тадқиқ этишга киришган киши шоир меросидаги ташбиҳларга тўхталмасдан ўтмайди. Ушбу мақолада Алишер Навоий ғазалларида маъшуқа тасвирига бағишланган гўзал ташбиҳлар таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар:

бадиий санъат, ташбиҳ, стилистика, семантика, маъшуқа, ошиқ.

Алишер Навоий лирик меросининг катта қисмида ишқ мавзуси етакчилик қилади. “Аммо, унинг замирига шоирнинг кенг қамровли ҳаётий хулосалари, фикрлари ҳам сингдирилган. Ишқ изтироблари, кечинмалари, маъшуқа таърифу тавсифи билан бир қаторда чуқур донишмандона, орифона фалсафий мушоҳадалар ҳам баён этилган”¹. У ишқ воситасида дунёни ва асл моҳиятни ёритиб берган. Навоий ижодида маъшуқа тасвирида ташбиҳнинг деярли барча туридан кенг фойдаланилган.

Алишер Навоийнинг “Ғаройиб ус-сиғар” асаридан олинган қуйидаги байтларда ташбиҳнинг гўзал намуналарини кўришимиз мумкин. Қуйидаги байтда шоир ўзини тиканга ўхшатиб, маъшуқани жаннат гулига қиёсламоқда:

Navāy qaysī tīl birlā senīj hāmdīj bayān qīlsun,
Tikān jannat gulī vasfin qīlurda guj erūr goyā (FC.25)².

Ер тикани жаннат гулини васф қилолмай тилдан қолгани каби ошиқ ҳам маъшуқани васфида тикон каби лол эканлигини кўрсатмоқда.

Мана бу мисрада эса, шоир ёрни куёшга қиёслаб, ундан айро бўлиш ишқ осмонидан чақмоқли ёмғирни ёғдиришини, ёрдан айрилган ошиқ ўзини ёниб турган оловга ташланган ип сингари буралиб ёнишини тасвирламоқда:

Ul quyāšdīn ayru ‘aškīm yamğurīnīj barqīdur,
Ot tutaşqan rišta yanlīg jismī peçu tāb ara (FC.38).

Навоий ижодида маъшуқа васфига бағишланган байтларда ташбиҳнинг ташбиҳи киноят тури жуда кўп учрайди. Бунда шоир ўхшатиш воситаларни ишлатмаган ҳолда, ўхшалган нарсанинг номини аташ йўли билан нимага ўхшатирилганлигига имо-ишора қилади. Масалан:

Bazmī iṣrat iṣrā sīz may noş etiṇ, ey dostlar,
Kim, nasib ul **la’lī lab** hijrānīdīn qandur māṇā (FC.34).

Бу сингари ташбиҳлар ҳам мумтоз шеърятда анъанавий ташбиҳлар сирасига киради.

Čāk āylārmen yaqa ul qašī yānī körgäč – oq,
Kim xadañin atsa hāyil bolmağay köñlāk māṇā (FC.32).

Навоий ижодида ташбиҳи киноятга яна бошқа мисоллар ҳам жуда кўп учрайди. Буларни ҳам анъанавий ташбиҳлар сирасига киритиш мумкин. Масалан, наргис кўз:

Raškīdīn janīmğa har **nargis kōzi** bir šu’ladur,
Bağ ara nāğah xirām ul sarvī ra’nā āylāsā (FC.41).

¹ Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI-XIX аср I ярми). – Т.: Фан, 2009. – Б. 153.

² Қисқартмалар: ББ – Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. МАТ. 1 том. – Т.: Фан, 1987; FC – Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. МАТ. 3 том. – Т.: Фан, 1988; НШ – Алишер Навоий. Наводир уш-шабоб. МАТ. 4 том. – Т.: Фан, 1989; ФК – Алишер Навоий. Фавойид ул-кибар. МАТ. 6 том. – Т.: Фан, 1990.

Мисолда кўрилганидек, ташбихнинг бу турида мушаббих ва мушаббихун бих сўз бирикмаси ёки изофа шаклида бўлади.

Навоийнинг лирик шеърларида маъшукани “қаро кўзум” дея таърифлайди:

Qara közüm kel-u emdi mardumlîğ fan qılğıl,
Közüm qarasida mardum kibi vatan qılğıl (ББ.333).

Бунда лирик қаҳрамон ошиқ тарзда сўз бошлаб, ёрга тўғридан-тўғри qara közüm дея мурожаат қилади. Маъшуқа юзи эса мумтоз адабиётимиздаги анъанавий ташбих, яъни ойга қиёс қилинади:

Ay yüzün ustida köz andağ-ki, āraz üzrā 'ayn,
Nūn bilā ikki qaşñ iĉrā tafāvut bin-u bayn (ФК.311).

Ошиқ ёрнинг жамолини тасвир этар экан, унга ўзининг кўнгил ўхшатишлари билан ёндашади. Бунда шоир айтадики:

Qaş-u közi aksī kök jāmīğa muşkul, ey qazā,
Bu birin qıldñ hilāl ul birni xurşid āylādñ (FC.279).

Эй тақдир, ёрнинг қоши билан кўзи осмон жомига, юзасига тушгач, сен улардан бирини, яъни қошни ҳилол, ой қилдинг, иккинчисини хуршид, қуёш қилдинг. Ташбих санъатинидан фойдаланиш орқали ошиқ томонидан ёр жамолидаги аъзолар мисли ой ва қуёш каби тасвирланади.

Sāf könlüdā yüzün mehrñi āsrāmīş,
Tuş ĉağī har kün quyaş aksī emās Zamzam ara (FC.27).

Шоир ушбу байтида ташбихи музмар қоидаларига мувофиқ фикр айтади: Замзам суви ўз бағрида юзинг меҳрини асрайди, ҳар тушда унинг бағрида аксланаётган қуёш эмас сенинг юзингдир, дейди. Шоир бу билан маъшуқа юзини қуёшга нисбат этади.

Навоий маъшуқа каломини Масихнинг ўлиқларга жон бағишловчи нафасига қиёслайди:

Gar kalāmīññi Masih anfāsi dedim, ey habib,
Ayb qılma-kim, ġalat gahe tüşār Qur'ān ara (FC.37).

Қуйидаги байтда эса маъшуканинг юзлари гулзорга, ўсма қўйилган қошлари ана шу гулзорда жилваланиб юрган товусларга қиёсланади:

Vusma uzra zarvaraqlīq ikki qaşñ yüz üzā,
Jilvagar bolğān iki tāvus erūr gulzār ara (FC.40).

Бу байтда шоир икки нарсани бошқа икки нарсага ўхшатади. Яъни, байтда ташбихнинг икки мисоли мавжуд.

Zulfuñ ġamī köñlümni belñ fikrīğa saldı,
Kör-kim, ne taxayyulğa saliptur anī savda (FC.50).

Шоир ушбу байтда ҳам ташбихи музмарни қўллайди: сочларингнинг ғами кўнглимга белларинг фикри билан банд этиб қўйди. Энди кўрки, бу савдолар уни нима ҳаёлларга солган. Аслида соч толаси маъшуқа белига яширин тарзда ўхшатиш. Бўлмаса, маъшуқа зулфи нима учун маъшуқа белини ошиқ ҳаёлига солсин.

Қуйидаги байтда Навоий ўзгача, ноанъанавий тарзда ташбихли ифода яратади. Бу байтда ташбихнинг ташбихи мусалсал тури қўлланган бўлиб, маъшуқа қоши икки нарсага қиёслайди:

Qaşñ iĉrā riştayī janīğa ĉirmanğān köñül,
Ankabutedur-ki, āylāptur vatan mehrāb ara (FC.38).

Қошларинг жонимга чирмашган кўнгилдир. Улар ўргимчак мисоли меҳробдан ватан қилган. Навоий яна яширин ташбих орқали меҳробни ҳам маъшуқа қошларига қиёслайди.

Ey alifdek qamatñ maylī buzulğān jan ara,
Ganjī husnuñ javharī bu xātirī vayrān ara (FC.37).

Навоий ушбу байтда анъанавий ташбихлардан бирини қўллайди. Маъшуқа қомати араб алифбосидаги тик қоматли алиф ҳарфига қиёсланган.

Ĝamzadñ köp tiğ urduñ āylāpan köksüm şigāf,
Nayĉa yañiğ tiğ uĉun goyaki qıldñ bir ġilāf (НШ.159).

Бу байтда ёрнинг киприклари камон ўқига ошиқнинг кўкси қалқонга қиёсланиб, ёр томондан ошиққа назар солиниши гўё ёрнинг киприклари ўқ мисол унинг бағрига қадалаёгани ва ўқнинг қўп санчилганидан ошиқнинг кўкси ўқларнинг ғилофига айланиб қолгани васф қилинмоқда.

Sāqiyā, bir bāda tut, dozax ötidek hirqatī,
Lek jannat kavsarīdek lavn ilā safvat aṇa (НШ.5).

Байтнинг зоҳирий маносига қарайдиган бўлсак, ошиқ соқийга менга бир май бергинки, унинг иссиқлиги дўзах ўтининг ҳарорати билан баробар бўлсин. Лекин унга жаннат кавсарининг рангию сифатини бер деб хитоб қилмоқда.

Агар унинг ботиний маъносига қарайдиган бўлсак, соқий тасаввуф истилоҳида пири муршид, май Аллоҳга бўлган муҳаббатни билдиради. Навоий муҳаббатни оддий муҳаббат эмас, балки дўзах ўтидай қайноқ ва кавсар сувидай тиниқ бўлишини истамоқда.

Navā'iy oldi, base, xāru past xas yaṇliḡ,
Seniṇ yolunḡa esā, bas, aṇa bu izzu alā (ФК.7).

Навоий сенинг ишқингда ёниб, куйиб, васлинг илинжида кўп захматлар чекиб, охир оқибат сенинг муҳаббатингни қалбида пинҳон тутиб бу фоний дунёдан боқий дунёга рихлат қилди. Лекин Навоий бахтли, саодатли чунки, унинг азобли меҳнати бекорга эмас, балки сенинг муҳаббатинг йўлидадир. Шунинг учун бу хорлик менга олилик кабидир.

Ошиқнинг наздида ёрдан айрилиқ шу қадар азоблики, гўё вақтлар ҳам тўхтаб қолганга ўхшайди:

Gar firāq ayuāmīṇ bilmān hisābīn, ne ‘ajab,
Kim, yūzūṇ hajrīnda kūdūz kečā yaṇliḡdur māṇā (ФК.19).

Сенинг мендан айрилган кунинг ҳисобини билмайман чунки, мендан айрилган кунингдан бошлаб мен учун кун йўқдир. Кун бўлмаса, доимий тун бўлади. Доимий тун ичида булган одам вақтни билолмайди. Куну тун иккиси бир бўлса бир кун бўлиб, улардан бири бўлмаса вақтни аниқлаб бўлмайди.

Шоир ижодида дилдор кўзининг ўйноқчилиги оқибатида чарчаб ноз уйқуга кетганлиги, ҳудди ўйинқароқ боланинг ёздаги иссиқ элтиши сабаб ухлаб қолишига киёсланади:

Nargisīn gul ūzrā-kim, bemār etār nāz uyqusī,
Misli šoxedurki, sust etkāy anī yaz uyqusī (ФС.454).

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, Навоий ижодида маъшуқа образи ниҳоятда гўзал ташбихлар билан тилга олинган. Буни нафақат маъшуқанинг гўзаллик таърифиди, балки унинг ишқидаги ошиқнинг ҳис-туйғуларида ҳам яққол кўриш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI-XIX аср I ярми). – Т.: Фан, 2009.
2. Алишер Навоий. Бадойиъ ул-бидоя. МАТ. 1 том. – Т.: Фан, 1987.
3. Алишер Навоий. Ғаройиб ус-сиғар. МАТ. 3 том. – Т.: Фан, 1988.
4. Алишер Навоий. Наводир уш-шабоб. МАТ. 4 том. – Т.: Фан, 1989.
5. Алишер Навоий. Фавойид ул-кибар. МАТ. 6 том. – Т.: Фан, 1990.